

(meselâ Abdülkâdir Zimâme, "Rihletün mine'l-ğarn 13 h. / 19 m. li-câmi'ihâ ve münşihâ et-Ṭâlib Ahmed b. Ṭuveyri'l-cenne", *Mecelletü'l-bahşi'l-ilmî*, sy. 28 [Rabat 1977], s. 291-304; a.m.f., "Rihletü İbn Ṭuveyri'l-cenne ile'l-Hicâz", *MMMA* [Kahire] XXV/1-2 [1399/1979], s. 169-181; Muhammed el-Mansûr Kelha, "Arzu Kitâbi Ahmed Rihleti b. Ṭuveyri'l-cenne", *el-Menâhil*, VII/17 [Rabat 1400/1980], s. 392-398; Maria Isabel Fierro, "The contact with the West of a Mauritanian traveller: the 'Rihla' of Ibn Ṭuwayr al-Janna [1245/1829-1250/1834]", *Maghreb Review*, XVII/1-2 [London 1992], s. 103-123; Safâ Hulûsî ve Ebü'l-Kâsım Sa'dullah'ın makaleleri için bk. bibl.). Seyahatnâme Ebü'l-Kâsım Sa'dullah (Cezayir 1982) ve Hamâhullah Vüld Sâlim (Beyrut 2013) tarafından yayımlanmıştır. **2. Târihu İbn Ṭuveyri'l-cenne.** 1070-1258 (1659-1842) yıllarını kapsayan, bölge tarihinin önemli siyasal ve sosyal olaylarının, ilim ve siyaset alanında tanınmış şahsiyetlerin doğum ve ölüm tarihlerinin yıl sırasına göre kaydedildiği bir risâledir (nşr. Seyyid Ahmed b. Ahmed Sâlim, Rabat 1995). **3. Feyzü'l-mennân fi'r-red 'alâ mübtedi'ati hâze'z-zamân.** Haccdan dönerken Libya'nın Berka şehrinde halktan bazılarının isteği üzerine Mu'tezile'ye reddiye olarak yazılan risâlede Hulûliyye fikrine sahip tasavvuf ehlin-den bazı kimselerin Allah'ı gördükleri, Hz. Peygamber'in zikir meclislerine katıldıkları şeklindeki iddiaları eleştirilmiştir (Nevâki-şot, el-Ma'hedü'l-Mürîtanî li'l-bahsi'l-ilmî Ktp., nr. 422; Rabat Umumi Ktp., nr. 1083; Rabat Kraliyet Ktp., nr. 406). Müellifin yazma nüshalarının bulunduğu kaydedilen diğer başlıca eserleri de şunlardır: *Kitâb fi't-Tevhîd* (Tâlib Cedv el-Gallâvî'nin akaide dair görüşlerini açıklamıştır); *el-Ecvibetü'l-müfhimetü's-şâfiyye li-küllü müte'annitin kâfiyye* (fıkıh, kelâm, nahiv ve sarfa dair on dört meseleyi ihtiva eder); *Risâle fi'r-red 'ale'r-Risâleti'l-Gallâviyye* (Sîdî Muhammed b. Muhtâr el-Küntî'nin risâlesine reddiye olarak yazılmıştır); *Nazm fi'l-manâlik; İhtîşâr li-Nazmi İbn Şakrûn fi't-ṭib.*

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Tuveyrülçenne, *Târih* (nşr. Seyyid Ahmed b. Ahmed Sâlim), Rabat 1995, neşredenin girişi, s. 5-9, 25-36; Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Süde, *Delîlü mü'errihi'l-Mağribi'l-ağşâ*, Dârülbeyzâ 1965, II, 491; Abbas b. İbrâhîm, *el-ġlâm*, III, 260-262; Halîl en-Nahvî, *Bilâdü Şinķi*: *el-Menâre ve'r-ribâṭ*, Tunus 1987, s. 519; Menûnî, *el-Meşâdirü'l-'Arabiyye li-târihi'l-Mağrib*, Muhammediye 1410/1989, II, 51-52; Ebü'l-Kâsım Sa'dullah, *Târihu'l-Cezâ'iri's-seķâfi*, Beyrut 1998, II, 131; V,

570, 571, 577; a.m.f., "et-Taṭrif ve'n-naķd ḥavle Rihleti İbn Ṭuveyrülçenne", *MMLADm.*, LIV/3 (1399/1979), s. 685-693; Hamâhullah Vüld Sâlim, *Hüccâc ve muhâcirün: 'Ulemâ'ü bilâdi Şinķi (Mürîtanîyâ) fi'l-bilâdi'l-'Arabiyye ve Türkîyâ*, Beyrut 1433/2012, s. 83-87; Safâ Hulûsî, "Kî-tâbü Hacceti Ahmed b. Ṭuveyrülçenne: Terce-me ve taḥķiķ H. T. Norris", *MMLADm.*, LIII/3 (1398/1978), s. 665-667; Abdülkâdir Zimâme, "Rihletü İbn Ṭuveyrülçenne ile'l-Hicâz", *MMMA* (Kahire), XXV/1-2 (1399/1979), s. 169-181; M. Vüld Muhammezin, "İbn Ṭuveyrülçenne, et-Ṭâlib Ahmed", *Mv.AU*, XIX, 280-283.

▲ AHMET ÖZEL

İBN VELLÂD

(ابن ولاد)

Ebü'l-Abbâs Ahmed
b. Muhammed b. Velîd (Vellâd)
et-Temîmî el-Misrî
(ö. 332/944)

Arap dil âlimi.

Hayatına dair yeterli bilgi yoktur. Benî Temîm kabilesinden Basra asıllı bir aileden gelmektedir. Dedesi Velîd b. Muhammed "Vellâd" lakabıyla tanınmış olup oğlu ile torunu da bu lakapla anılmıştır. Dedesi Basra'da Halîl b. Ahmed'den ders almış ve Kahire'de onun tarihi üzere dil dersleri vermiştir. İbn Vellâd, Rü'be b. Accâc et-Temîmî'nin Basra'da dedesinin yanına gidip şiir okuduğunu, Rü'be'nin divanının dedesi ve ondan da babasının rivayetiyle kendisine ulaştığını kaydeder (İbnü'l-Kıftî, I, 134). Kahire'de Müberred'in talebesi Ebü Ali Ahmed b. Ca'fer ed-Dîneverî ve Mahmûd b. Hassân en-Nahvî'den ders alan babası da Bağdat'ta Müberred ve Sa'leb'in ders halkalarında tahsilini tamamladıktan sonra döndüğü Kahire'de birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bağdat'ta Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını Müberred'den okumuş, onun nüshasından istinsah edip Mısır'a götürdüğü eserin nüshası vefatından sonra oğlu Ebü'l-Abbâs Ahmed'e intikal etmiştir. Ebü'l-Abbâs da ilk eğitimini babasından alıp Sîbeveyhi'nin kitabını ondan okuduktan sonra Irak'a giderek Ebü Ca'fer en-Nehhâs ile birlikte Müberred'in talebesi Ebü İshak ez-Zeccâc'ın ders halkasına katıldı ve ondan *el-Kitâb*'ı tekrar okudu. Zeccâc'ın bazı konularda İbn Vellâd'a sorular sorup aldığı cevaplardan istifade ettiği ve Nehhâs gibi diğer talebelerine onu üstün tuttuğu kaydedilir. Ebü Ca'fer Ahmed b. Rüstem et-Taberî gibi diğer bazı nahiv âlimlerinden de ilim tahsil ettikten sonra Kahire'ye dönen İbn Vellâd, Ebü Ca'fer en-Nehhâs ile birlikte Mısır'ın önde gelen dil âlimlerinden biri olarak vefatına kadar

öğretimle meşgul oldu. Kaynaklarda bu iki âlim arasında geçen ilmî münazara hakkında bilgi verilir (Zübeydî, s. 238; Safedî, VIII, 101). İbn Vellâd'ın talebelerinden Fazlullah b. Saîd el-Keznî ve Münzir b. Saîd el-Bellûtî'nin adları anılır. Onun 302 (914-15) yılında vefat ettiğine dair Yâkût ile Safedî'nin kayıtları istinsah hatası vb. sebeplerden kaynaklanmıştır. Zira her ikisinin de atıfta bulunduğu Zübeydî bu tarihi doğru olarak 332 şeklinde verir.

Eserleri. 1. *el-Maķşûr ve'l-memdûd.* Bir mukaddime ile iki bölümden oluşan eserin mukaddimesinde izlediği tertip hakkında bilgi veren müellif, Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-'Ayn*'ında aranan bir kelimeyi ancak ileri derecede dil bilgisine sahip olanların bulabileceğini, kendisinin ise alfabetik sıralamayı uyguladığını belirtir, ardından da maksûr ve memdûdun tanımı ve mahiyeti hakkında kısaca bilgi verir. Eserin ilk bölümü bir sözlük niteliğinde olup her harfe ayrılan kısımda o harfle başlayan semâî maksûr ve memdûd kelimeler kaydedilerek mânaları verilir, ikinci bölümde ise kıyasî maksûr ve memdûd kelimelerin yapısına dair tanım ve açıklamalar yapılır. Gerek maksûr ve memdûdla ilgili son derece dikkatli tanım ve tasnifler yapması, gerekse bu türde ilk defa uygulanan alfabetik sıralamasıyla faydalanma kolaylığı sağlaması açısından önem taşıyan eser çok sayıda kelime ve şâhid ihtiva etmesi bakımından konuyla ilgili belli başlı kaynaklar arasında yer almış ve sonraki eserlere malzeme sağlamıştır (eserle ilgili ayrıntılı bir tahlil ve değerlendirme için bk. Ahmed Nasîf Câsim, tür. yer.). İbn Vellâd'ın çağdaşlarından Ali b. Hamza el-Basrî, *Kitâbü'r-Red 'alâ İbn Vellâd fi'l-Maķşûr ve'l-memdûd* adlı bir eser kaleme almıştır; Yâkût el-Hamevî, bunu ve Basrî'nin tanınmış diğer yedi âlime yazdığı reddiyyeyi Kahire'de gördüğünü yazar (*Mu'cemü'l-üdebâ*?, XIII, 209). Basrî bu âlimlere yönelttiği eleştirileri *et-Tenbîhât 'alâ aġlâṭi'r-ruvât* adlı eserinde de bir araya getirmiş olup İbn Vellâd'la ilgili bölümde zikrettiği *el-Müstedrek 'alâ Kitâbi'l-Maķşûr ve'l-memdûd* (Ali b. Hamza, neşredenin girişi, s. 18, 19) Yâkût'un işaret ettiği eserle aynı olmalıdır. İlmî neşri önce Paul Brönnle tarafından gerçekleştirilen *el-Maķşûr ve'l-memdûd* (Leiden 1900) daha sonra Muhammed Bedreddin en-Na'sânî el-Halebî'nin tashihiyle yayımlanmış (Kahire 1326), ardından İbrâhîm Muhammed Abdullah eseri yeniden neşretmiştir (Dımaşk 2008). Hâlid b. Muhammed b. Süleyman el-Cum'a, İmam

Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniverstesi'nde *İbn Vellâd luğaviyyen ma'ca tahkîki kitâbihi el-Mağşûr ve'l-mem-dûd* adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır (1424/2003). **2. el-İntişâr li-Sibeveyhi 'ale'l-Müberred.** Basra dil mektebinin Sibeveyhi'den sonra ikinci büyük âlimi olan ve onun *el-Kitâb*'ını okutup müşküllerini çözmeye otorite sayılan Müberred'in bu kitapta yer alan i'rab, istişhâd, âmiller, rivayet ve terimlerle ilgili görüşlerinden hatalı bulduklarını eleştirdiği *Mesâ'ilü'l-ğalaṭ (er-Red 'alâ Sibeveyhi)* adlı eserine yönelik bir reddiyedir. İbn Vellâd'ın ismini kaydetmediği eserin adı bazı kaynaklarda yukarıda anıldığı gibi, bazılarında *el-İntişâr li-Sibeveyhi fî mâ zekerehü'l-Müberred* veya *İntişâru Sibeveyhi 'ale'l-Müberred*, aynı müstensih tarafından yazılan mevcut iki nüshasından birinin ilk sayfasında *Kitâbü Nakẓi İbn Vellâd 'alâ reddi'l-Müberred 'alâ Sibeveyhi fi'l-Kitâb*, diğerinde *Kitâbü'l-İntişâr ev Kitâbü Nakẓi İbn Vellâd 'ale'l-Müberred fî reddihi 'alâ Sibeveyhi* şeklinde kaydedilmiştir. Dolayısıyla İbn Hayr'ın müellife *el-İntişâr*'dan ayrı olarak *en-Neḳâ'iz* adlı bir kitap nisbet etmesi (*Fehrese*, s. 311, 385-386) yanlıştır, ikisi de aynı çalışmadır.

Müberred'in Sibeveyhi'yi tenkit ettiği *Mesâ'ilü'l-ğalaṭ* adlı kitabı bugün elde mevcut olmayıp eleştirilerinin bir kısmını *el-Muḳteḍab*'da zikretmiş, Sibeveyhi'nin tenkit ettiği görüşlerinin bir kısmına da *el-Muḳteḍab*'da eleştirmeden yer vermiştir (*el-Muḳteḍab*, neşredenin girişi, I, 89-95). İbn Vellâd, *Mesâ'ilü'l-ğalaṭ*'taki sıraya göre Müberred'in görüşlerini ele alıp eleştirmiştir. Müberred'in Sibeveyhi'ye nisbet ettiği fikirlerin sıhhatini incelemeye özellikle önem veren İbn Vellâd çeşitli sebeplerle aslından farklı kaydedilen ibarelere dikkat çekerek doğrusunu yazmış, ayrıca Müberred'in sonradan vazgeçtiği fikirlerine de işaret etmiştir. Eleştirilerinde taassup ve sertlikten uzak ilmi bir üslup kullanmış, zaman zaman Müberred'i haklı bulduğunu dile getirmiştir. İbn Cinnî de Müberred'in genç yaşta yazdığı bu eleştirilerin bir kısmından daha sonra vazgeçtiğini ve Sibeveyhi'den özür dilediğini kaydeder (*el-Ḥaşâ'îş*, I, 206; III, 287). İbn Vellâd, *el-İntişâr*'da Müberred'in Sibeveyhi'ye yönelik 131, Ahfeş el-Evsat ve Halîl b. Ahmed'e yönelik iki eleştirisiyle birlikte toplam 133 eleştiriyeye cevap vermiştir. Önemli bir polemik risâlesi olmasının yanı sıra Arap grameri tarihi bakımından da büyük değer taşıyan *el-İntişâr*'ı Zühayr Abdülmuhsin Sultân

aynı müstensih tarafından yazılan iki nüshasına dayanarak neşretmiş (Beyrut 1416/1996), Monique Bernards da eserin Arapça metnini Sibeveyhi, Müberred ve eserleriyle dil konusundaki görüşleri ve bunlar etrafındaki tartışmalar üzerine kaleme aldığı geniş bir değerlendirmeye birlikte yayımlamıştır (*Changing Traditions: al-Mubarrads Refutation of Sibawayh and the Subsequent Reception of the Kitâb*, Leiden 1997). İbnü'l-Hâc el-İşbîlî, *Telḥiṣu reddi'l-Müberred 'alâ Sibeveyhi ve'nntişâri İbn Vellâd lehü* adlı bir eser kaleme almış (Tunus Ahmediyye Ktp., nr. 3966; el-Methafü'l-İrâkî, nr. 778, 1352), İbrâhim b. Ali b. Muhammed Asîrî, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi'nde *el-İntişâr*'dan hareketle İbn Vellâd'ın nahiv düşüncesi üzerine yüksek lisans tezi hazırlamıştır (bk. bibl.). İbnü'l-Kiftî, İbn Vellâd'ın meâni'l-Kur'ân'a dair bir eser yazmaya başladığını, ancak vefatından dolayı sadece Bakara sûresinin bir kısmını tamamlayabildiğini kaydeder (*İnbâhü'r-ruvât*, I, 134).

İbn Vellâd hakkında yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Muhammed Muhammed Saîd, *İbn Vellâd en-naḥvî* (Kahire 1406/1986); İbrâhim Kalâtî, *İbn Vellâd ve cühûdühü fi'l-luğatî'l-'Arabîyye* (1989, yüksek lisans tezi, Cezayir Üniversitesi); Muhammed Hâdî Muhammed Osman Abdülâl, *Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Vellâd et-Temîmî: Âşârühü ve ârâ'ühü fi'ş-şarf ve'n-naḥv* (1996, yüksek lisans tezi, Münve Üniversitesi Arapça Araştırmaları Fakültesi); Arafât Faysal Abdülvehhâb Abdülkerîm el-Mennâ, *Ebü'l-'Abbâs İbn Vellâd ve cühûdühü fi'n-naḥv ve'ş-şarf* (2011, yüksek lisans tezi, Basra Üniversitesi Edebiyat Fakültesi).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Vellâd, *el-İntişâr li-Sibeveyhi 'ale'l-Müberred* (nşr. Zühayr Abdülmuhsin Sultân), Beyrut 1416/1996, neşredenin girişi, s. 11-35; a.mlf., *Changing Traditions: al-Mubarrads Refutation of Sibawayh and the Subsequent Reception of the Kitâb* (nşr. Monique Bernards), Leiden 1997, neşredenin girişi, s. 27, 36, 41-45, 64-65; Müberred, *el-Muḳteḍab* (nşr. Muhammed Abdülhâlîk Uzayme), Beyrut, ts. (Âlemül'l-kütüb), neşredenin girişi, I, 89-95; Ali b. Hamza el-Basrî, *Baḳıyyetü't-Tenbihât 'alâ aḡlâ'i'r-ruvât* (nşr. Halîl İbrâhim el-Atıyye), Bağdad 1991, neşredenin girişi, s. 18, 19, 24, 25; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabaḳâtü'n-naḥviyyîn ve'l-luğaviyyîn* (nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1373/1954, s. 233, 234, 236-237, 238-239; İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ'îş* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), I, 206; III, 287; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 311, 354, 385-386; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, IV, 201-203; XIII, 209; XIX, 105-106; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 134-136; III, 224-225, 264,

354; Abdülbâki b. Abdülmecîd el-Yemânî, *İşâretü't-ta'gîn fi terâcimi'n-nuḥât ve'l-luğaviyyîn* (nşr. Abdülmecîd Diyâb), Riyad 1406/1986, s. 44, 339; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tezkiretü'n-nuḥât* (nşr. Affî Abdurrahman), Beyrut 1406/1986, s. 549, 599, 600; Safedî, *el-Vâfi*, V, 175-176; VIII, 101; Süyûtî, *Buğyetü'l-uu'ât*, I, 259, 386; Sezgin, *GAS*, IX, 206-207; Ahmed Mokhtar Omar, "Grammatical Studies in Early Muslim Egypt", *Studies in the History of Arabic Grammar II* (ed. K. Versteegh – M. G. Carter), Amsterdam 1990, s. 244, 245, 246, 247, 248; Hadîce el-Hadîsî, *el-Müberred: Siretühü ve mü'ellefâtüh*, Bağdad 1990, s. 65, 159-164, 269; M. G. Carter, "The Struggle for Authority: A Re-examination of the Basran and Küfan Debate", *Tradition and Innovation: Norm and Deviation in Arabic and Semitic Linguistics* (ed. L. Edzard – Mohammed Nekroumi), Wiesbaden 1999, s. 55-69; a.mlf., "A Missing Link Between Law and Grammar, the Intisar of Ibn Wallad", *Arabica*, XLVIII/1, Leiden 2001, s. 51-65; İbrâhim b. Ali b. Muhammed Asîrî, *Uṣûlü't-tefkiri'n-naḥvî 'inde İbn Vellâd min hilâli kitâbihi'l-İntişâr li-Sibeveyhi 'ale'l-Müberred* (yüksek lisans tezi, 1421), Câmîatü Ümmi'l-kurâ; K. Versteegh, "İbn Wallad", *Lexicon Grammaticorum: A Bio-Bibliographical Companion to the History of Linguistics* (ed. H. Stammerjohann), Tübingen 2009, s. 713; Abdullâh Dervîş, "İbn Vellâd en-Naḥvî", *Mecelletü Külliyyeti's-Şerî'a*, sy. 2, Bağdad 1385-86/1965-66, s. 107-124; Ahmed Nasîf Cäsîm, "Eserü'l-Mağşûr ve'l-mem-dûd İbn Vellâd fi'l-hareketi'l-luğaviyye", *Mecelletü Âdâbi'l-Müstansırıyye*, III/2, Bağdad 1397/1977, s. 9-40; J. N. Druel, "The Proper Name Ahmar a Morphological Discussion in the 2nd-4th Centuries AH (Sibawayh, al-Akh-fash, al-Mâzini, al-Mubarrad, Ibn Wallad and Ibn al-Sarrâj)", *MIDEO*, XXIX (2012), s. 51-60; Ali Behrâmîyân, "İbn Vellâd", *DMBJ*, V, 87-88.

AHMET ÖZEL

İBNÜ'L-ANNÂBÎ

(ابن العنابي)

Ebü Abdillâh Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed b. Hüseyin el-Annâbî el-Cezâirî (ö. 1267/1851)

Islah yanlısı Cezayirli âlim.

Kendi ifadesine göre 1189 (1775) yılında ve muhtemelen Cezayir şehrinde doğdu. Cezayir'in Annâbe şehrine nisbetle Annâbî veya İbnü'l-Annâbî diye tanınır; bu nisbe Unnâbî şeklinde de kaydedilir. Türk ya da Arnavut asıllı olduğu söylenir ve ailesinin İzmîr'den Cezayir'e göç ettiği rivayet edilir. Dinî ve siyasî makamlarda görev alan köklü bir aileye mensuptur. Büyük dedesi Hüseyin b. Muhammed el-Annâbî, Hanefî başmüftüsüydü (Şeyhülislâm). İbnü'l-Annâbî babası Mahmûd b. Muhammed'in yanında hafızlığını tamamlayarak ondan Hanefî fihri ile *Şaḥîḥ-i Buḥârî'yi*, kadı olan dedesi Muhammed b. Hüseyin'den *Şaḥîḥ-i Buḥârî'nin* bir kısmını,